

DAĞLIK KARABAĞ SORUNU'NUN GÜVENLİKLEŞTİRME TEORİSİ ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ

Selim KURT*

ÖZET

Geçmiş çok eskilere dayanan Dağlık Karabağ Sorunu SSCB'nin dağılmasını takiben eski-Sovyet arazisinde sıcak çatışmaya dönüşen anlaşmazlıklardan biridir. Esasen 1992 yılında Azerbaycan'a bağlı olan Dağlık Karabağ Özerk bölgesinin kontrolü için Ermenistan ile Azerbaycan arasında patlak veren savaş nedeniyle, toprak temelli bir anlaşmazlık olarak görülmektedir. Bu nedenle de günümüze kadar sorunun çözümüne yönelik olarak ortaya atılan çözüm önerilerinin tamamının odak noktası, toprak paylaşımı olmuştur. Ancak bu çabalar sorunun temel gerekçesini gözden kaçırdığı için olumlu bir şekilde sonuçlanmadığı gibi, son yıllarda taraflar arasındaki sıcak çatışma yeniden hız kazanmıştır. Bu nedenle Dağlık Karabağ çatışmasının temel nedenlerinin ortaya çıkarılması, soruna kalıcı bir çözüm bulunması adına büyük bir önem arz etmektedir. Dağlık Karabağ örneğinde de görüldüğü üzere, eski SSCB coğrafyasında yaşanan toprak temelli anlaşmazlıkların tamamı büyük ölçüde Rus İmparatorluğu ve takiben de SSCB döneminde uygulanan iskân politikalarının sebebiyet verdiği kimliksel temelli anlaşmazlıklara dayanmaktadır. Bu noktada Güvenlikleştirme teorisi bağlamındaki alt sektörlerden biri olan ve "göç", "yatay rekabet", "dikey rekabet" ve "nüfusun azalması" gibi tehditlerin, "kimlik", "din" ve "toplumsal cinsiyet" gibi farklı referans nesnelere üzerindeki olası etkilerini inceleyen Toplumsal Güvenlik, Dağlık Karabağ benzeri Sovyet sonrası çatışma alanlarının incelenmesinde önemli bir araç işlevi görmektedir. Güvenlikleştirme teorisine göre amaç, bir sorunun normal politik süreçlerde müzakereler yoluyla çözülmesi (güvenlikdışılaştırılması) olsa da sorunun temelinde yatan tehditlerin süreç içerisinde iyi bir şekilde analiz edilememesi sorunun sürekli olarak güvenlikleştirilerek, normal politik süreçlerde müzakere yoluyla çözümlenmesini engellemektedir.

Anahtar Kelimeler: Dağlık Karabağ Sorunu, Toplumsal Güvenlik, Göç, Güvenlikleştirme, Güvenlikdışılaştırma.

THE ANALYZING OF THE NAGORNO KARABAKH CONFLICT IN THE CONTEXT OF SECURITIZATION THEORY

ABSTRACT

The Nagorno Karabakh conflict, based on a long history, is one of the conflicts that has become a hot conflict in the old-Soviet territory following to the dissolution of the USSR. It is seen as a territorial conflict because of the war, erupted between Azerbaijan and Armenia due to control over the Nagorno Karabakh autonomous region, attached to Azerbaijan Republic. Therefore the focal point of all the solution proposals aimed at solving the problem has become land-sharing by now. However, these efforts have not resulted in a positive outcome because they have failed to notice the main reasons of the problem, and also the hot conflict between the parties has gained momentum again in recent years. So revealing of the main reasons of the Nagorno Karabakh conflict is crucial for finding a permanent solution to it. As we can see in Nagorno Karabakh example all the territorial based conflicts located in post-Soviet area depend on identity based discordance which was triggered by migration policy implemented by Russian Empire and USSR periods. At this point Social Security, which is one of the sub-sectors inside the securitization theory and examines the possible effects of the threats such as "immigration", "horizontal competition", "vertical competition" and "declining of the population" on reference objects as "identity", "religion" and "gender", is a practical tool for studying conflicts of post-Soviet area such as Nagorno Karabakh. Despite the main objective of the Securitization Theory is to solve the problem by negotiations in the normal political process (called as de-securitization), the poor analysis of fundamental threats, lying under the problem, caused the securitization of the problem consistently and this situation has prevented the opportunity of analyzing it in normal political process by negotiations.

Key Words: Nagorno Karabakh Conflict, Social Security, Immigration, Securitization, Desecuritization.

* Yrd.Doç.Dr., Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, selim_kt@hotmail.com.

GİRİŞ

Dağlık Karabağ Sorunu, kökleri çok eskilere dayansa da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılmasından sonra Azerbaycan ile Ermenistan arasında sıcak savaşa dönüşmüş olan bir anlaşmazlıktır. Daha çok toprak temelli bir çatışma olarak anlaşılması nedeniyle, sorunun çözümüne de bu açıdan yaklaşmıştır.

1992 yılında sıcak savaşa dönüşen söz konusu anlaşmazlık için taraflar arasında 1994 yılında ateşkes anlaşması imzalanmasına rağmen, günümüze kadar olan süreçte soruna kapsamlı bir çözüm bulunabilmesi için taraflar arasında bir barış anlaşmasının imzalanması mümkün olmamıştır. Bu süreçte ortaya pek çok barış anlaşması taslağının konulmasına rağmen, taraflar hiçbiri üzerinde mutabık kalamamışlardır. Bu durumun en önemli nedeni ise söz konusu tasarımlardan hiç birinde sorunu ortaya çıkaran temel gerekçelerin tam manasıyla göz önünde bulundurulmamasıdır. Bu nedenle hazırlanan tasarımlar hep toprak paylaşımı üzerinden ilerlemiştir. Ancak sorunun toprak paylaşımının ötesinde, kültürel ve kimliksel boyutları da bulunmaktadır.

Bununla birlikte devleti temel referans nesnesi olarak alan ve büyük ölçüde askerî sektörden kaynaklanan tehditlere yönelik olarak kurgulanan ve bu nedenle de devlet dışındaki aktörler ile farklı sektörlerden kaynaklanan tehditleri güvenlik gündeminin dışında bırakan mevcut güvenlik yaklaşımları kullanılarak Dağlık Karabağ Sorunu'nun analiz edilip, temel gerekçelerinin ortaya konması imkânı bulunmamaktadır.

Bu nedenle çalışmamızda, devlet dışındaki aktörler ile askeri sektörün yanı sıra politik, ekonomik, toplumsal ve çevresel sektörlerden kaynaklanan tehditleri de güvenlik gündemine dâhil eden Güvenlikleştirme Teorisi'nin kullanımı yoluyla Dağlık Karabağ Sorunu'nun gerçek nedenlerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede birinci bölümde Güvenlikleştirme Teorisi ile sorunun incelenmesinde temel alınacak alt sektörü olan Toplumsal Güvenlik ayrıntılı bir şekilde ele alınıp incelendikten sonra, ikinci bölümde Dağlık Karabağ Sorunu, Güvenlikleştirme Teorisi bağlamında değerlendirilerek, sorunun nedenleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. TEORİK PERSPEKTİF: GÜVENLİKLEŞTİRME TEORİSİ VE TOPLUMSAL GÜVENLİK

1.1. Güvenlikleştirme Teorisi

Güvenlikleştirme Teorisi Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte "Güvenlik Çalışmaları" disiplininin kapsamının kuvvet kullanımı ya da kullanma tehdidinin ötesine de geçerek, devlet dışı aktörleri de kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiği fikrine dayanmaktadır. Güncel güvenlik yaklaşımları arasında ön plana çıkan güvenlikleştirme, büyük ölçüde, Kopenhag Okulu'nun önde gelen temsilcilerinden olan Barry Buzan ve Ole Waever tarafından dizayn edilmiştir (Akgül-Açıkmeşe, 2014: 250; Williams, 2003: 511).

Realist ve Liberal perspektiften güvenlik genel olarak ulusal güvenlik temelinde anlaşılmaktadır. Ancak ulusal güvenliğin ne tam olarak çerçevesi çizilmiş ne de bir devlet kapsamında sağlanabilmiş değildir. Daha geniş bir güvenlik konseptine giden alternatif rota, askerî olanların dışında kalan tehditlerin de güvenlik gündemine dâhil edilmesini gerektirmektedir (Waever, 1995: 49-51). Bu çerçevede güvenlikleştirme teorisyenleri, geleneksel anlayıştan farklı olarak, güvenlik gündeminin farklı tehditlere de açılmasını önermektedirler. Güvenlik çalışmalarının özünün sadece savaş, güç ya da onlarla bağlantılı meseleler olmasını eleştirmektedirler. Onun yerine referans nesnesine yönelik tehditleri araştırarak ve askerî olduğu kadar askerî olmayan tehditleri de güvenlikleştirerek yeni ve daha radikal bir güvenlik çalışması anlayışı inşa etmeye çalışmışlardır (Buzan ve diğerleri, 1998: 4).

Bu çerçevede Buzan, askerî alandan başlattığı güvenlik tartışmasını politik, ekonomik, çevresel ve toplumsal sektörlere doğru genişletmiştir. Bu mantık açıkça güvenliğin askerî sahadan başladığını, ancak artan bir şekilde bu yeni sektörlere doğru kaydığını ima etmektedir (Waever, 1995: 52). Güvenlikleştirme teorisinin uyarladığı sektörel yaklaşım incelendiğinde A'dan Z'ye her şeyin tehdit olarak inşa edilebileceği görülmektedir (Akgül-Açıkmeşe, 2011: 59).

Waever (1995: 54) "Bir şeyi gerçek anlamda güvenlik problemi yapan nedir?" sorusuna, hızlı ve dramatik bir şekilde bir devletin egemenliğini ve bağımsızlığını tehdit eden ve onu kendi kendini yönetme kapasitesinden mahrum eden olayların güvenlik problemi olduğu cevabını vermektedir. Bu nedenle böyle bir tehdide maksimum çabanın harekete geçirilmesiyle cevap verilmelidir.

Bu çerçevede bahsi geçen tehditlerin özel doğası, onlarla mücadele için olağanüstü tedbirlerin kullanımını gerektirmektedir. Güvenliğin uygulanması güç kullanımının meşrulaştırılmasında anahtar bir rol

oyunmaktadır, ancak daha genel olarak bu uygulama varoluşsal tehditlerle mücadele adına harekete geçmek veya özel önlemler almak için devlete bir yol açmaktadır (Buzan ve diğerleri, 1998: 21-22). Bir gelişmenin güvenlik problemi olarak adlandırılması yetkisi ise devlet ve onun elitlerine verilen bir ayrıcalıktır. Gücü ellerinde tutanlar her zaman güvenikleştirme enstrümanını bir konu üzerinde kontrol elde etmek için kullanmaya çalışmışlardır. Yani bir mesele elitler tarafından öyle olduğu deklare edildiğinde güvenlik problemi haline dönüşür. Bu çerçevede Waever “Güvenlik nedir?” sorusuna, dil teorisinin de yardımıyla, güvenlik bir “sözylem”dir şeklinde cevap vermektedir. Sözylemsel olarak güvenliğin kendisi gerçek bir duruma işaret etmemekte, esasen telafuz edilmesi ona varlık kazandırmaktadır. Diğer bir ifade ile bir devlet yetkilisi güvenliği dile getirerek, özel bir alana hareket etmekte ve böylelikle güvenliğe yönelik tehdidi durdurmak için ne gerekliyse onu talep etme hakkına da sahip olmaktadır (Waever, 1995: 54-55).

Güvenliğin kelime anlamına dayanan bir analiz, diğerlerinden daha önemli olması ve öncelikli olarak ele alınması zarureti nedeniyle bir meselenin “güvenlik problemi” olarak tayin edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu nedenden dolayı bir meselenin güvenlik problemi olarak değerlendirilmesi için meselenin varoluşsal bir tehditten kaynaklanması gerekmektedir. Böylece aktör, oyunun normal politik kurallarını kırarak, bu meseleyle olağandışı tedbirlerle başa çıkmak için bir hak talep etmektedir. Bu çerçevede, bir tehdidin gerçek manada varoluşsal bir tehdit olmamasına rağmen, “sözylem” yoluyla öyle sunulması bir güvenlik problemine dönüşmesi nedeniyle güvenliğin kendi kendine göndermede bulunan bir kavram olduğu söylenebilir. Bu nedenle güvenikleştirmenin kesin kriteri, varoluşsal bir tehdidin öznelerarası olarak kurgulanmasıyla oluşmasıdır. Varoluşsal bir tehdidin hayatiyetine ve öncelikliğine ilişkin bir tartışma ortaya çıktığında, güvenikleştirici aktör aksi takdirde bağlı olacağı prosedürler ve kurallardan özgür olacaktır ki bu durumda güvenikleştirmeye şahitlik etmiş oluruz. Diğer taraftan bir şeyin, herhangi bir referans nesnesine, varoluşsal bir tehdit olarak sunulması durumu, güvenikleştirme için yeterli değildir, bu “güvenikleştirme girişimi” olarak tanımlanmaktadır. Bir mesele ancak hitap edilen kitle öyle olduğunu kabul ettiğinde güvenikleştirilmiş olur (Buzan ve diğerleri, 1998: 24-25).

Bu çerçevede güvenikleştirmenin üç önemli bileşeni vardır: Bir nesnenin varlığına yönelik tehdit, söz konusu tehdidin politik elitlerce “sözylemsel” bir süreçle devletin politik gündemine sokularak, onlarla mücadele için acil önlemler talep edilmesi ve dinleyici kitlenin mevcudiyete dair tehdit iddiasını kabul edip, acil önlemleri onaylaması (Akgül-Açıkmeşe, 2011: 61).

Diğer taraftan, esasen güvenlik ve güvensizlik ikili bir zıtlık değildir. Güvenlik hali bir güvenlik probleminin olduğu, ancak buna karşı gerekli tedbirlerin alındığı bir durumu tanımlarken, güvensizlik halinde ise mevcut bir güvenlik problemine karşı alınan bir önlem bulunmamaktadır. Ancak her iki durumda da ortada bir güvenlik problemi bulunmaktadır. Bu nedenle ortada bir güvenlik problemi olmadığına durumu güvenlik terimiyle açıklamanın bir mantığı da yoktur. Bu çerçevede bir problemin güvenlik tabiri ile tanımlanmasıyla onun siyasal olarak üstesinden gelinemeyeceği gibi, tersine bu problemin üstesinden gelinmesinin tek yolu, belki de bu tabiri kullanmaktan kaçınmaktır (Waever, 1995: 56).

Bu nedenle Kopenhag Okulu, sorunları güvenlik sorunu olmaktan çıkararak, normal politik süreçler aracılığıyla dile getirmek ve çözmek için nedenler ortaya koymaktadır. Bu çerçevede okul, güvenliğin devletin bekası ile ilgili konularla sınırlı tutulmasını, diğer konuların ise güvenlikleştirilmemesini ve normal siyasal süreçler içinde tartışılarak çözümlenmesini önermektedir. Çünkü tüm tehditlerin güvenleştirilerek, güvenliğin genişletilmesi halinde güvenlik sarmalının başka konularda da çözümlenmesini zorlaştıracığı ve şiddet içeren yöntemlerin diğer sorunların çözümünde de kullanılmaya başlanacağı endişesi hakimdir (Bilgin, 2010: 83).

Bu çerçevede, söz konusu hususa ilişkin olarak, Kopenhag Okulu tarafından güvenlik terminolojisine kazandırılan ve "güvenlikdışılaştırma" olarak da ifade edilen kavram, güvenlikleştirmenin antitezi olarak nitelendirilebilir. Güvenlikdışılaştırma daha önce tehdit olarak görülen bir hususun artık tehdit olmaktan çıkarılmasıdır. Böylelikle önceden tehdit olarak algılanan bir konunun güvenlikleştirme süreci sonunda kazandığı özel konum sonlandırılmakta ve bu şekilde anılan tehdidin ortadan kaldırılması için talep edilen olağanüstü önlemler geçersiz kılınarak, konunun normalleşmesi ve politik süreçte müzakereler yoluyla çözümlenmesinin önü açılmaktadır (Sandıklı ve Emeklier, 2012: 54).

1.2. Toplumsal Güvenlik

Kimliğe, kültüre ve inşacı kurama yöneliş ile özellikle Avrupa'da Soğuk Savaş sonrası dönemde etnik çatışmaların yoğunluk kazanması güvenlik çalışmalarında toplumsal güvenliğe olan ilginin artmasında etkili olmuştur. Bahsedilen etnik çatışmaları analiz edecek güvenlik çerçeveleri bulunamadığından, konunun uzmanlarından söz konusu çalışmalara

öncülük edecek perspektifler tasarımları beklenmiş ve özellikle eski Yugoslavya'daki savaşlar ile etnik çatışmaların bölgeye yayılması korkusu, toplumsal güvenlik perspektifinin Kopenhag Okulu tarafından geliştirilmesine ön ayak olmuştur (Waever, 2008: 154-155).

Waever (2008: 158), toplumsal güvenliğe tehdit olarak görülen en yaygın konuları şu şekilde özetlemektedir:

1. Göç – X halkı, Y halkı tarafından istila edilmekte veya o halk yüzünden özelliklerini kaybetmektedir; X topluluğu eskisi gibi var olmayacaktır, çünkü nüfusu diğerleri oluşturacaktır. X kimliği, nüfusun yapısındaki değişim nedeniyle (Çinlilerin Tibet'e, Rusların Letonya'ya göçü gibi) farklılaşmaktadır.
2. Yatay rekabet – Orada hâlâ X halkı yaşamaya devam etse de komşu kültür Y'nin öne çıkan kültürel ve dilsel etkileri nedeniyle X halkının yaşam şekli değişecektir (Örneğin Kanada'nın Amerikanlaşmaktan korkması gibi).
3. Dikey rekabet – İnsanlar kendilerini X olarak görmeyi bırakacaktır, çünkü ya bir entegrasyon projesi (örneğin Yugoslavya, AB) ya da ayrılıkçı-"bölgeselci" bir proje (Örneğin, Quebec, Katalon, Kürt) vardır. Bu projeler onları daha geniş veya daha dar kimliklere doğru çekmektedir. (...) 4. Olası bir dördüncü konu veba, savaş, açlık, doğal afet veya soykırım politikaları nedeniyle nüfusun azalmasıdır.

Toplumsal güvenliğe tehdit olarak görülen konuların başında gelen "göç" ve göçmenler politik ve ekonomik tartışmalarda ve gündelik konuşmalarda daima yaşamın normal akışını bozan unsurlar olarak değerlendirilmektedirler. Ayrıca göçmenler ve mülteciler, basit bir şekilde, sadece çok sayıda kişinin sıradan yaşamını alt üst eden unsurlar olarak görülmemekte, ayrıca bir insan topluluğunun kolektif yaşam tarzını tehlikeye atan bir faktör olarak da sunulmaktadır. Bu nedenle güvenlik çalışmaları göç olayını toplumsal güvenliğe yönelik bir tehdit olarak sunmaktadır (Huysmans, 2006: 45-46). İnsanların yer değiştirme kararını etkileyen nedenler ekonomik fırsattan çevre baskısına oradan da dinî özgürlüğe kadar uzanmaktadır. Ayrıca insanlar bir devletin nüfusunu homojenleştirmesine yönelik siyasi programın etkisiyle de yer değiştirmeye zorlanabilirler (Waever, 2008: 160).

Bir diğer tehdit kategorisi olan "yatay rekabet", güçlü kültürel yapılara sahip olan toplumsal grupların zayıf olanların kültürü üzerinde etki yaratmasının yanı sıra işgal edilen düşman toplumların kültürel yapılarının galip devletler tarafından yeniden kurgulanması durumunda da (örneğin Japonya'nın ve Almanya'nın Amerikanlaştırılması vb. gibi) görülebilmektedir. Ayrıca çağdaş ticaret politikasında bir araç olarak kullanılan "kültürel engeller" in ortadan kaldırılması için de kullanılabilir olan "yatay rekabet" çerçevesinde ithalatçı devletler uyguladıkları korumacılığı haklı çıkarmak adına kültürel değerleri ön plana çıkarırlarken, ihracatçılar bu olanağı geçersiz kılmak için yerel kültürel değerleri zayıflatmaya çalışmaktadırlar.

“Dikey rekabet” ise, muhtemelen diğerlerine göre daha bilinçli bir şekilde uygulanmakta olan bir tehdit kategorisidir. Önemli ölçüde bir devlet içerisinde hayata geçirilen entegrasyon ya da ayrılıkçılık projelerine dayanmaktadır. Bu çerçevede bir devletle eşleşecek ortak bir kültür kurgulama amacı taşıyan entegrasyon projeleri, okullar, kiliseler, dil hakları vb. gibi kültürel yeniden üretim mekanizmalarının bir kısmını ya da hepsini kontrol etmeye çalışmaktadır. Ancak bu proje çerçevesinde ülkede yaşayan farklı etnik ve dilsel gruplar üzerinde uygulanan entegrasyon baskısının aşırı boyutlara ulaşması halinde ise azınlıklar, kendi kültürlerini yeniden üretme yeteneğini kaybedebilmektedirler. Bu ise onları ayrılıkçı projeler uygulamaya itebilir. “Dikey rekabet”in iki boyutu bulunmakta olup, bunlardan ilkinde azınlık gurubana yönelik tehdit daha soyut olup, dönüşmeyle alakalıdır ve insanlar kendilerini başka bir şey olarak düşünmeye başlarlar. İkincisinde ise, bir kültürün yeniden üretilmesini engellemek için alınan siyasi kararlar (göç, bürokratik uygulamalar gibi) azınlık grubunun kimliğini etkilemektedir ve hedef alınan kültürel kimlik, yeniden üretim için gereken kurumları kontrol etme imkânından mahrum kalmaktadır.

Bu çerçevede, toplumsal güvenlik konuları genellikle kimlikle ilgilidir; bazı durumlarda, toplumsal güvenlik mücadelesinin yapıldığı araç da kimliktir (yatay ve dikey rekabet) (Waever, 2008: 160-161).

Toplumsal güvenliğe tehdit olarak görülen hususlardan bir diğeri olan “nüfusun azalması” ise, kültürün taşıyıcı unsuru olan insan faktörünün varlığını tehdit ederek kimliğin devamlılığını olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Ancak büyük ölçüde etnik temizlik gibi yollarla bir kimliği veya grubu yok etme arzusunun ortaya çıkardığı politikalar daha çok toplumsal güvenliğin konusuna girmektedir. İnsanların en çok endişe duydukları şey, ölümleri dolayısıyla kollektif kimliklerinin yok olması değil, bireysel olarak hayatlarını kaybetme riskidir. Nüfusla bağlantılı bir diğer konu olan doğum oranları ise iki nedenden dolayı endişeye sebebiyet vermektedir. İlk olarak, doğum oranları “rakipler” ile kıyaslandığında daha düşük olabilir. İkinci olarak, doğum oranları, sosyo-ekonomik istikrarı bozma tehdidi taşıyabilir veya sosyal güvenlik planlarını devam ettirmede sıkıntılar doğurabilir (ekonomik güvenlik olarak güvenlikleştirilebilir) ya da daha fazla göç için baskı yaratabilir (sosyal güvenlik endişelerini artırır). Doğum oranları geçmişte askerî güvenlik sorunu olarak görülse de bugün esasen ekonomik ve belki de siyasi güvenlik problemi olarak düşünülmektedirler (Waever, 2008: 159-160).

Diğer taraftan yukarıdaki dört unsur tarafından varlıkları tehdit edilen ve toplumsal sektör kapsamında tanımlanan referans nesnelere ise genel olarak “kimlik”, “din” ve “toplumsal cinsiyet”tir. Bu referans nesnelere belki de en önemlisi “kimlik”tir. 20. yüzyılın sonlarından itibaren kimlik siyasetinde artış görülmesinin temelinde yatan üç önemli neden vardır: Birinci neden post-sömürgecilikle ve eski Avrupa sömürgelerinde bağımsızlığa, Batılı olmayan ve hatta Batı-karşıtı bir kimlik geliştirerek kültürel bir boyut kazandırma girişimleriyle ilişkilendirilmektedir. İkinci unsur, sosyalizmin başarısızlığı ve nihayetinde komünizmin dağılmasıdır. Bu da büyük oranda 1970’lere kadar toplumsal olarak dezavantajlı grupların ve insanların kendi siyasal özelemlerini sosyalizmle ifade etmelerine karşın, sosyalizmin bu insanlara bekledikleri karşılığı verememesinin sömürgecilik sonrası milliyetçiliğin, artan biçimde, gelişmekte olan dünya toplumlarında daha derin köklere sahip değer ve kimliklerle uyumlu bir şekilde yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Bu durumun somutlaşmış halleri ise etnik milliyetçilik ile köktencilik yükselişi olup, Doğu Avrupa’da Komünizmin çöküşü bu eğilimleri daha da güçlendirmiştir. Kimlik siyasetinin gelişimini açıklayan üçüncü unsur ise küreselleşmedir. Bu kapsamda kimlik siyaseti küreselleşmenin kültürel etkilerine bir direniş şekli olarak görülebilir. Yani kimlik siyaseti, küreselleşmenin tüm dünyaya benimsetmeye çalıştığı Batı-merkezli ve tek tipleştirici kültüre tepki olarak doğmuş ve yaygınlık kazanmıştır (Heywood, 2013: 230-233).

Kimlikler sürekli değiştikleri, istikrarlı ve objektif olmadıkları için bir kimliği savunmak son derece tartışmalı bir husustur. Ancak bir kimlik güvenikleştirildiğinde sanki ilk andan beri var olan ve derin bir şekilde inşa edilmiş bir şey savunuluyormuş gibi olmaktadır. Hepimiz çoklu kimliklere sahip olsak da güvenikleştirme durumunda geneli kapsayan bir kimlik inşası gerçekleşmektedir. Ulusal kimlikler hem 200 yıldır siyasi otoritenin kaynağında yer almaları hem de ulus, kültür ve anlam arasındaki, yakın zamanlara dayanan romantik bağlantılardan kaynaklanmaları nedeniyle toplu öldürmeleri ve diğer ırkçı eylemleri motive eden temel gerekçelerdir. Ulusal kimliğin siyasi otoritenin temelinde yer alması hususu ulusal kimliği diğer kimliklerden daha etkili ve önemli bir hale getirmektedir. Bu nedenle, ulusal kimlik daha kolay güvenikleştirilebilmekte ve çatışma halinde diğer tüm kimlikleri içine alabilecek bir hale dönüşmektedir (Waeber, 2008: 155-156).

Toplumsal güvenlik kapsamındaki diğer referans nesnesi ise “din”dir. Dinî topluluklar, kendi kendini devam ettiren önemli biz-kimlikleri ve gruplar olduklarından ve aynı zamanda resmî hale getirilmiş otorite ve kural yapmayı da içeren kurumsal yapıları dahi bulunduğundan toplumsal

güvenlik için referans nesnesi olabilirler. Bu nedenle, dinler bazı yönlerden devlet gibidir ve siyasi sektörle de bağlantılıdır. İnanca yönelik tehditler nedeniyle gerçek bir çatışma başladığında, grupların biz ve onlar bakış açısına göre hareket edecekleri, üyelerini düşman tehdidine karşı koruyacakları ve sosyal grubun uyumuyla ilgili endişe duyacakları toplumsal ve askerî güvenlik meselelerine benzer bir süreç bu alanda da işlemeye başlamaktadır. Ancak sadece bu şekilde toplumsal güvenlik dinamiklerini çalışmak dinî, topluluğa indirgeyerek inanç boyutunu dışlayacağı için olayın özünden uzaklaşmamıza neden olacaktır. Çünkü din sadece sosyal grupların değil inanç topluluklarının oluşumunu da incelediği için, inançsal bir boyuta da sahiptir ve bu nedenle de her iki boyutun da aynı seviyede ele alınması gerekmektedir.

Ayrıca dinin farklı çatışma türlerinden ayırt edilmesi de önemlidir. Örneğin etnik çatışmalar dinî çatışma olarak tanımlanmamalıdır. Böyle bir uygulama nedeniyle eski Yugoslavya'da büyük ölçüde etnik temelli olan çatışmalar, dinî çatışma örneği olarak sunulabilmektedir. Genellikle Hırvatların Katolik, Sırpaların Ortodoks ve Bosnalılar ile Kosovalıların ise Müslüman olmaları dolayısıyla, bu gruplar arasında başka türlü bir ayırım yapmak zor olduğundan günümüzde bazı devletler bu topluluklar arasındaki çatışmayı din nedeniyleymiş gibi lanse etmeye çabalamaktadırlar. Ancak bu durum yanıltıcıdır, çünkü eski Yugoslavya'daki çatışmalarda taraflar birbirlerini dinî inançlarından daha ziyade etnik kimliklerini gerekçe göstererek katletmişlerdir. Bu nedenden dolayı dinî çatışma olarak sunulan olayların gerçekten bu şekilde olup olmadıklarının anlaşılabilmesi için daha yakından incelenmeleri gerekmektedir (Waever, 2008: 165-167).

Toplumsal güvenliğin gündeminde yer alan bir diğer referans nesnesi ise "toplumsal cinsiyet"tir. Toplumsal cinsiyetin toplumsal güvenliğin konusu olabilmesi için cinsiyet kavramıyla tanımlanan 'biz'in savunulması için harekete geçilmesi gerekmektedir. Ancak bundan erkeklerin hem fiziksel hem de sosyal olarak kadın kategorisini yok etmeye çalıştığı anlaşılmalıdır. Şu iki durumda toplumsal cinsiyet açısından konunun güvenlikleştirildiğinden söz edilebilir: Öncelikle cinselliğin homoseksüellik gibi diğer çeşitlerinin bu kategoriye dâhil edilerek aşırı güvenlikleştirmenin merkezi haline getirilmesi, ikinci olarak erkekler ve kadınların birbirleriyle yarışan cinsiyet rolleriyle inşa edilmeleridir ki bu son durumda tehdit edilen şey kadın olmak ya da erkekliğin baskın olmayan halleridir.

Diğer taraftan toplumsal cinsiyet uluslararası ilişkilerde diğer topluluk kategorilerinin inşa edilmesinde de önemli bir araçtır. Ulusa ilişkin kavramsallaştırmalarda bu husus son derece yaygın olup, bu durum sadece “anavatan”, “anayurt” gibi soyut seviyede değil, aynı zamanda devlet sisteminin oluşturulmasında cinsiyetleştirilmiş öznellikleri ifade ederek daha somut bir seviyede de işlev görmektedir. Örneğin askerlerin, korunacak masum sivillerin, diplomatların, diplomat eşlerinin vb. rolleri tanımlanırken, aynı zamanda onların rolleri toplumsal cinsiyet üretmenin ve idame ettirmenin araçları olarak da işlev görürler. Bu açıdan ulusa karşı bir tehdit gerçekleştiğinde bunun kadınlar ve erkekler üzerindeki etkileri onların rollerine göre farklılık arz etmektedir (Waever, 2008: 168-170).

2. DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN GÜVENLİKLEŞTİRME TEORİSİ ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ

Azerbaycan'ın başkenti Bakü'nün 270 km batısında, Ermenistan sınırına yakın olan Dağlık Karabağ bölgesi, resmî olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin parçası olmasına karşın halen Ermenistan'ın işgali altındadır. Bu bölge üzerindeki Azeri-Ermeni anlaşmazlığının kökleri çok eski tarihlere kadar gitmektedir (Alexandrova-Arbatova, 2008: 304).

18. yüzyıldan itibaren büyük güçlerin Kafkasya'ya yönelik stratejik hedefleri çerçevesinde yaşanan paylaşım mücadelesi nedeniyle göçler dâhil bölgede yaşanan gelişmeler Dağlık Karabağ Sorunu'nun temellerini atmıştır. Sorunun doğuşu açısından en önemli olaylardan biri ise Ermenilerin bölgeye toplu olarak iskân edilmeleridir. 1828'de imzalanan Türkmençay Antlaşması ile günümüzdeki Ermenistan ve Azerbaycan toprakları Rus İmparatorluğu'na bağlanmıştır. Takiben 1828-1829 yıllarında Osmanlılar ile Ruslar arasında Kafkaslarda yaşanan savaş da bölgenin kaderini yakından etkilemiştir. Söz konusu savaş öncesinde ve sonrasında Ruslar günümüzdeki İran topraklarından 1825-1826 yıllarında 18.000, 1828'de 50.000, 1829'daki Osmanlı-Rus savaşından sonra ise 84.000 civarında Ermeni'yi Karabağ bölgesine göç ettirmişlerdir. Dönemin Rus kaynaklarına göre, bu süreç içerisinde Kafkasya'ya Anadolu'dan ve şuanki İran topraklarından en az 1 milyon Ermeni göç etmiş ya da ettirilmiştir. Bu göçler sonucunda Rus Çarı I. Nikolay, Revan ve Nahçıvan Hanlıkları'nın topraklarını içeren Ermeni bölgesi dahi kurmuştur. Bu şekilde Dağlık Karabağ'da Azerilerin aleyhine bozulan nüfus dengesi, Ocak 1992'de Dağlık Karabağ'da Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiyle başlayan savaş sonucunda, bölgeyi işgal eden Ermenilerin Azerileri Dağlık Karabağ'dan sürmesiyle tamamen Ermenilerin lehine bir hal almıştır (Aslanlı, 2011: 154-156).

1992'deki savaş, Azerbaycan topraklarının toplamda yüzde 20'sine tekabül eden Dağlık Karabağ ile çevresindeki bölgeleri işgal eden Ermenistan'ın açık zaferiyle bitse de savaşı kazanmakla Ermenistan barışı elde edememiş ve Rusya Federasyonu (RF)'nin aracılık ettiği ateşkes ancak Mayıs 1994'te imzalanabilmiştir (Cornell, 1999: 101; Alexandrova-Arbatova, 2008: 305). Çatışmadan kaçan 700.000 mülteciyi barındıran Azerbaycan bir yandan da topraklarında devam eden işgalin zorluklarını omuzlamaya zorlanmıştır. Bununla birlikte Ermenistan da yaklaşık 400.000 mülteciyi misafir etmektedir (Altmann ve diğerleri, 2010: 310).

Sorunun çözümlenmesine yönelik olarak taraflar arasında bir barış anlaşması imzalanması amacıyla Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) çerçevesinde kurulan Minsk Grubu 1997 yılından itibaren daha aktif bir rol üstlenmeye başlamıştır (Tanrıseven, 2002: 396). Taraflar arasında diyalog sağlanması için bir platform oluşturma amacına yönelik olarak dizayn edilen Minsk Grubu şimdiye kadar anlaşmazlığı çözmek için uygulanabilir bir teklif geliştirmeyi başaramamıştır. Bunda her iki tarafın da taviz vermeye istekli olmamalarının yanı sıra, arabulucuların Karabağ'ın statüsünü belirleyen kurallara ilişkin herhangi bir anlaşmaya varamamış olmaları da etkilidir. (Freitag-Wirminghaus, 2008: 71-72).

Tarihsel süreçte sorunun oluşumuna bakıldığında, büyük ölçüde toplumsal güvenliğe yönelik tehditlerden biri olarak tanımlanan "göç" tarafından tetiklendiği söylenebilir. Waever'ın (2008: 158) "X halkı, Y halkı tarafından istila edilmekte veya o halk yüzünden özelliklerini kaybetmektedir; X topluluğu eskisi gibi varolmayacaktır, çünkü nüfusu diğerleri oluşturacaktır. X kimliği, nüfusun yapısındaki değişim nedeniyle (...) farklılaşmaktadır." şeklinde tanımladığı "göç" tehdidi çerçevesinde, tarihsel süreçte bölgeye Ermenilerin yerleştirilmesi, esasen bir Azeri yurdu olan Dağlık Karabağ'da zaman içerisinde Ermeni nüfusunun ağırlık kazanmasına neden olarak, Azeriler ile Ermeniler arasındaki kimlik temelli çatışmaları tetiklemiştir. Her iki taraf da bölgenin etnik kompozisyonunun değişmesi sonucunda karşı tarafı kendi kimliğine yönelik varoluşsal bir tehdit olarak algılamış ve bu nedenle de kimliklerini koruma düşüncesiyle verdikleri tepkiler güvenlikleştirme sürecini başlatmıştır.

Bu noktada "göç"le bağlantılı olan bir diğer husus ise SSCB'nin dağılması sonrasında bağımsızlığını kazanan cumhuriyetlerdeki ulus-devletleşme sürecinin söz konusu ülkelerdeki milliyetçi duyguları tetiklemesi dolayısıyla ortaya çıkan etnik kökenli çatışmaların aynı devlet içerisindeki farklı etnik grupların birbirine yönelik tahammülsüzlüklerini artırarak,

Waever'in (2008: 160) Tibet'in Çinileştirilmesi ile Orta Asya ve Baltık devletlerinin Ruslaştırılmasını örnek olarak verdiği, bir devletteki ya da bölgedeki hâkim etnik grubun nüfusunun homojenleştirilmesine yönelik programlar uygulamasıdır. Bu çerçevede zaman içerisinde göçlerle bölgeye yerleşen ve çoğunluğu sağlayan Ermeniler, özellikle 1992 yılındaki Azeri-Ermeni çatışmasında, Dağlık Karabağ bölgesi ile çevresinde yaşayan ve kendi kimliğine tehdit olarak gördüğü Azeri halkı bazen göçe zorlayarak, bazen de soykırıma tabi tutarak bölgenin nüfus yapısını homojenleştirme politikası gütmüşlerdir. Bu noktada Waever'in toplumsal güvenliğe yönelik tehditler arasında saydığı ve büyük ölçüde veba, savaş, açlık, doğal afet veya soykırım politikaları gibi nedenlerle ortaya çıkan "nüfusun azalması"nın da Dağlık Karabağ çatışmasında rol oynayan tehditlerden biri olduğu söylenebilir. Bu ise bölgedeki varlığı tehlikeye düşen Azerilerin kendi kimliklerini güvenleştirmelerine neden olmuştur.

Görüldüğü üzere Dağlık Karabağ Sorunu, toprak üzerindeki bir mücadele olarak görülmesine karşın çatışmanın temeli, yukarıda da belirtildiği üzere, tarihsel olarak Azerilere ait olan topraklara, Ruslar tarafından uygulanan iskân politikaları sonucunda Ermenilerin yerleştirilmesi nedeniyle patlak veren Azeri kimliği ile Ermeni kimliği arasındaki mücadeleye dayanmaktadır. Söz konusu etnik rekabetin kökleri çok eski yıllara kadar uzansa da özellikle Sovyetler'in dağılmaya yüz tuttuğu 1988'den sonra bu problemin sıcak çatışmaya dönüşmesinin iki önemli nedeni vardır: Bunlardan ilki 1970'lere kadar toplumsal olarak dezavantajlı grupların ve insanların kendi siyasal özlemlerini sosyalizmle ifade etmelerine karşın, sosyalizmin bu insanlara bekledikleri karşılığı verememesinin sömürgecilik sonrası milliyetçiliğin, artan bir şekilde gelişmekte olan dünya toplumlarında daha derin köklere sahip değer ve kimliklerle uyumlu bir şekilde yeniden tanımlanmasına yol açmasıdır ki, bu durumun somutlaşmış halleri etnik milliyetçilik ile köktenciliğin yükselişi şeklinde tezahür etmiş olup, Komünizmin çöküşü bu eğilimleri daha da güçlendirmiştir (Heywood, 2013: 232). İkinci neden, Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu yapısından kaynaklanmakta olup, söz konusu yapı, kutupları konsolide ederek, bloklar içerisindeki uyuşmazlıkların ön plana çıkmasına engel olmuştur. Ancak SSCB'nin dağılmasıyla birlikte, iki kutuplu sistem de dağılınca, grup içi disiplin de parçalanmış ve buzdolabındaki anlaşmazlıklar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Özellikle eski SSCB coğrafyasında, bu durum, iki kutuplu dönemde baskılanmış olan milliyetçiliğin hortlaması nedeniyle, kimlik temelli çatışmaların patlak vermesi şeklinde tezahür etmiştir.

Görüldüğü üzere tarihsel süreçte bölgeye Ermenilerin göç ettirilmesi, Soğuk Savaş sonrasında hortlayan etnik milliyetçilikle birleşerek, Ermeniler ile Azeriler arasında Dağlık Karabağ bölgesinde kimlik temelli bir çatışmaya dönüşmüş olup, bu çatışmada varlığı tehdit edilen temel referans nesnesi her iki tarafın da “kimliği”dir.

Diğer taraftan “göç”ün yanı sıra Waever (2008: 158) tarafından toplumsal güvenliğe yönelik tehditler arasında sayılan “yatay rekabet” ile “dikey rekabet”in de Dağlık Karabağ sorununda rol oynadığı söylenebilir. Waever’in “İnsanlar kendilerini X olarak görmeyi bırakacaktır, çünkü ya bir entegrasyon projesi (...) ya da ayrılıkçı-“bölgeselci” bir proje (...) vardır. Bu projeler onları daha geniş veya daha dar kimliklere doğru çekmektedir.” şeklinde tanımladığı “dikey rekabet” çerçevesinde Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazandıktan sonra ülkesel birliğini temin etmek için uyguladığı Azeri kimliği temelli ulus-devletleşme süreci çerçevesinde Dağlık Karabağ Bölgesi’nin “özerklik” statüsünü kaldırarak, bölgeyi doğrudan Azerbaycan’a bağlanması şeklinde uygulanan entegrasyon politikası, Dağlık Karabağ Ermenilerini asimile olma korkusuyla daha üst bir kimlik kategorisi olan Ermeni kimliğine yöneltmiş ve bu çerçevede Dağlık Karabağ Ermenileri Ermenistan’a bağlanmak için silahlı mücadeleye girişmişlerdir. Diğer taraftan Dağlık Karabağ bölgesinde yaşayan ve Ermenilerin nüfus homojenleştirici politikalarına maruz kalan etnik Azeriler de kendi kimliklerini güvenlikleştirerek daha üst bir kimlik kategorisi olan Azeri kimliğine yönelmişlerdir.

Waever’in (2008: 158) “Orada hâlâ X halkı yaşamaya devam etse de komşu kültür Y’nin öne çıkan kültürel ve dilsel etkileri nedeniyle, X halkının yaşam şekli değişecektir (...)” şeklinde tanımladığı “yatay rekabet” çerçevesinde Azerbaycan’a bağlı olarak yaşayan Dağlık Karabağ bölgesindeki Ermenilerin Azeriler tarafından uygulanan entegrasyon projesi çerçevesindeki kültürel ve dilsel politikalar nedeniyle yaşam şekillerinin değişmesinden endişe duydukları ve bu nedenle de kendi kimliklerini güvenlikleştirdikleri söylenebilir. Dağlık Karabağ bölgesinde yaşayan Ermenilerin Şubat 1988’deki ayrılma beyanında, ayrılık nedenlerini Dağlık Karabağ Ermeni topluluğunun kültürel ve dinsel özgürlüğüne yönelik Sovyet ve Azeri otoriteleri tarafından girilen ciddi sınırlamalara karşı uzun süreli bir kızgınlığın nihai sonucu olarak açıklamaları da Ermenilerin bu endişelerinin bir tezahürü niteliğindedir. Bu korku onların kendi kimliklerini güvenlikleştirerek Azerbaycan’a karşı mücadele isteklerini tahkim etmiştir.

Görüldüğü üzere Dağlık Karabağ çatışmasında sorunun güvenikleştirilmesi için gerekli olan “göç”, “yatay rekabet”, “dikey rekabet” ve “nüfusun azalması” gibi tehditlerin tamamı mevcuttur. Ancak, bilindiği üzere güvenikleştirme teorisi sözeylemsel olarak işlemektedir. Yani anılan tehditlerin güvenikleştirilebilmesi için onların devletin politik gündemine varoluşsal tehditler olarak dâhil edilmeleri de gerekmektedir ki güvenikleştirme yaklaşımına göre bunu yapacak olanlar, devletleri adına söz söylemeye yetkili olan devlet temsilcileridir. Bu çerçevede her iki ülkede de savaştan kaynaklanan mültecilerin bulunması ve bu mültecileri barındıran her iki halkın da sorunu devletlerinin bekasını ilgilendiren temel bir tehdit olarak görmeleri, yönetici elitlerin sorunu görmezden gelerek hareket etmesini engellemekte ve sorunun sürekli olarak anılan yönetici elitler eliyle güvenikleştirilmesine neden olmaktadır.

Örneğin Kasım 2009’da Dağlık Karabağ’a ilişkin Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki toplantıdan önce yaptığı bir konuşmada Başkan Aliyev, eğer bu müzakerelerden de bir sonuç alınamazsa işgal altındaki Azeri topraklarını kurtarmak için askerî tedbirlere başvurmaktan başka çarelerinin kalmayacağını ve Ermenistan’la diplomatik bir çözüme ulaşılmasını ihtimaline karşı silahlı kuvvetlerin sürekli takviye edildiğini belirterek (Özdamar, 2010: 357), varoluşsal bir tehdit olarak gördüğü sorunla mücadele için askerî önlemlerin kullanımını gerekçelendirmekte yani sorunu güvenikleştirmektedir. Ayrıca 1997’de AGİT Minsk Grubu planını kabul eden Ermenistan Başkanı Ter-Petrosyan kamuoyu baskısı nedeniyle istifaya zorlanmış ve yerine geçen Koçaryan ise 2006 başındaki Rambouillet yüksek-seviyeli müzakerelerinden kısa süre önce, iyimser olmadığını ve arabulucuların tarafları tavize zorlamak için giriştiği çabalardan duyduğu hayal kırıklığını ifade etmiştir (Cornell ve diğerleri, 2006: 55). Ayrıca Koçaryan “Karabağ sorununda tüm tarafları mutlu edecek bir çözüm yok” diyerek çözümsüzlükten yana olduğunu bir kez daha göstermiştir (Ural ve Çaykırın, 2011: 125). Gerek Ermeni yetkililerin [1] gerekse Azeri yetkililerin [2] yaptığı çok sayıda benzer açıklama sorunun varoluşsal bir tehdit olarak söz konusu devletlerin politik gündemlerine dâhil edilmesine yani güvenikleştirilmesine katkıda bulunmuş ve bulunmaktadır.

Ayrıca güvenikleştirme sürecinin tamamlanabilmesi için güvenikleştirmenin üç temel bileşeninden biri olan dinleyici kitlenin; varlıklarına yönelen tehdidi kabul etmesi ve acil önlemleri onaylaması gerekmektedir. Bahse konu dinleyici kitle her iki tarafın da halkıdır. Her iki halkın da kendisine sunulan bu tehdit iddiasını kabul etmesi ve acil önlemleri onaylaması halinde sorunun güvenikleştirilmesi süreci tamamlanmış olacaktır. Bu çerçevede, Azeri tarafının sorunun çözümüne

yönelik uzayan müzakere maratonundan sıkıldığını ve işgal altındaki toprakların ele geçirilmesi için gerekirse askerî yöntemlere de başvurmaktan kaçınmayacağını ifade eden (Özdamar, 2010: 357), iktidarı döneminde Azerbaycan'ı savunma harcamaları açısından dünyadaki en büyük oransal artışın yaşandığı ülke haline getiren ve Ekim 2003 seçimlerinde aldığı yüzde 76'lık oy oranıyla Cumhurbaşkanlığına seçilen İlham Aliyev'in Ekim 2008'de yapılan seçimlerde bu kez yaklaşık yüzde 85 oranında bir oy alması ve Ekim 2013'deki seçimlerde de oy oranını koruması Dağlık Karabağ'a ilişkin politikalarının ve söylemlerinin halk nezdinde onaylandığının göstergelerinden biridir.

Diğer taraftan, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nde 10 Aralık 1991 tarihinde yapılan ve Azerilerin boykot etmesi nedeniyle sadece Ermenilerin katıldığı referandum sonucunda bölge bağımsızlığını ilan etmiştir. Takiben Şubat 1992'de patlak veren savaşı fırsat bilen ve Ermenistan'ın da desteğini arkasına alan Dağlık Karabağ Ermenileri gerek soykırım gerekse de göç yoluyla Azeri nüfusu bölgeden uzaklaştırarak bölgenin nüfusunu homojenleştirmişlerdir ki bu durum Dağlık Karabağ Ermenilerinin sorunu varoluşsal bir tehdit olarak gördüğünün ve çözümü için olağanüstü tedbirlerin dahi kullanımını onayladıklarının en güzel örneğidir.

Ayrıca, AGİT eşbaşkanlığı tarafından sorunun çözümüne yönelik olarak 1997 yılında önerilen planı kabul eden Ermenistan devlet başkanı Levon Ter Petrosyan, verdiği bu taviz dolayısıyla istifaya zorlanmış ve onun yerine gelen Ermenistan'ın yeni devlet başkanı ve aynı zamanda kendisi de bir Karabağ Ermenisi olan Robert Koçaryan ilk iş olarak eski devlet başkanı Ter Petrosyan'ın kabul ettiği iki aşamalı barış planını reddederek, sertlik yanlısı bir tutum takınmış ve AGİT Minsk Grubu çerçevesindeki barış sürecini zayıflatacak teklifler de bulunarak, sorunun çözümsüzlüğüne katkıda bulunmuştur. Ve uyguladığı bu politika sayesinde 1998-2008 yılları arasında iki dönem Ermenistan'ın Cumhurbaşkanlığı görevini yürütmüştür. Koçaryan'ın yerine seçilen Sarkisyan döneminde 2009 yılında imzalanan ve Dağlık Karabağ sorunu ile de bağlantılı olarak Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin yumuşatılmasını amaçlayan Protokoller ise Ermeni iç siyasetine takılarak, 2010 yılından sonra gündemden düşmüştür. Başlangıçta sorunun çözümü yönünde bir irade ortaya koyan Sarkisyan, ülke içerisinden gördüğü tepki nedeniyle geri adım atarak, gerek Türkiye'ye gerekse de Azerbaycan'a karşı olan tutumunu daha da sertleştirmiştir. Görüldüğü üzere Ermenistan halkı da bir varoluş meselesi olarak gördüğü sorunun çözümüne yönelik tavizkâr politikalar uygulayan politikacıları iktidardan uzaklaştırarak, bu mesajı net bir şekilde vermiştir.

Diğer taraftan, Azerbaycan-Ermenistan sınırında ateşkesten bu yana yaşanan en şiddetli çatışma olan Nisan 2016 tarihli çatışma, her iki ülkenin liderinin elini müzakere masasında taviz verme hususunda zayıflatmıştır. Söz konusu çatışma nedeniyle her iki toplumun da milliyetçi duyguları kabarmış olup, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'in, Nisan ayındaki operasyonların tekrarlanmasını engelleyecek bir ateşkes izleme mekanizmasının başlatılmasını sağlamak için açık ve somut kazanımlara sahip olması gerekecektir. Nisan 2016'da yaşanan yenilginin neden olduğu ülke içerisindeki hayal kırıklığının hedefinde olan Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan'ın itibarını daha fazla riske atmadan ciddi bir ödün vermesi ise beklenemez (Broers, 2016: 34). Bu nedenle her iki ülke liderinin de Nisan 2016'da yaşanan çatışma sonrasında ülkelerinde yükselen milliyetçi duyguların da etkisiyle, müzakere masasında taviz vererek sorunun çözümü için adım atmaları son derece zordur.

Görüldüğü üzere her iki ülkenin halkı da Dağlık Karabağ sorununu mevcudiyete dair bir tehdit olarak kabul etmekte ve bu sorunun çözümü için gerekli görülen acil önlemleri (askerî tedbirleri) onaylamaktadır. Bu ise sorunun güvenikleştirmesi için gerekli olan tüm şartların gerçekleşmesini sağlamaktadır.

Güvenikleştirmenin temel hedefi bir tehdidin normal politik süreçlerde müzakereler yoluyla çözümlenmesi (güvenlikdışılaştırılması) olsa da gerek çatışmaların kendi doğasından kaynaklanan sebeplerle gerekse sorunun sürekli politik malzeme yapılarak askerî tedbirlerin sıklıkla gündeme getirilmesi nedeniyle mevcut anlaşmazlığın sıcak bir çatışmaya dönüşmesi çok olağan karşılanmaktadır. Bu durum Nisan 2016 tarihli çatışmada açık bir şekilde görülmüş olup, bu çatışma iki ülkedeki milliyetçi hissiyatı güçlendirdiği, Ermenistan'daki politik memnuniyetsizliği beslediği ve Azerbaycan'a bazı toprakları güç kullanarak da elde edebileceğini gösterdiği için mevcut koşullar altında taraflar arasında Nisan 2016 seviyesinde ya da ondan daha şiddetli bir çatışma patlak vermesi olasılığı da son derece yüksektir. (Cavanaugh, 2017: 1).

Dağlık Karabağ anlaşmazlığında tarafların sorunu güvenikleştirerek, olağanüstü tedbirlerle mücadele etme eğilimleri, söz konusu ülkelerin nispeten fakir ülkeler olmasına karşın savunmaya ayırdıkları büyük bütçelerden ve sınır bölgelerinde sürekli olarak yaşanan askerî çatışmalardan net bir şekilde anlaşılabilir. (Cavanaugh, 2017: 1).

SONUÇ

Dağlık Karabağ Sorunu'nun geçmişi çok eski tarihlere kadar uzansa da, SSCB'nin dağılmasını takiben sıcak savaşa dönüşmüştür. 1992 yılındaki savaş sonucunda Ermeni tarafı Azerbaycan topraklarının toplamda yüzde 20'sine tekabül eden Dağlık Karabağ ile çevresindeki bölgeleri işgal etmiştir. Taraflar arasındaki savaş hali, 1994 yılında imzalanan ateşkes antlaşması ve uzun müzakerelere rağmen halen dönem dönem alevlenerek devam etmektedir.

Aslında Dağlık Karabağ Sorunu genel olarak Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki toprak temelli bir anlaşmazlık olarak görülmekte olup, sorunun çözümüne yönelik öneriler de hep bu minvalde olmuştur. Ancak bu önerilerin hiçbiri taraflarca kabul görmediği gibi, sorunun masa başında müzakereler yoluyla çözümlenemeyeceği algısı giderek taraflar arasında yerleşmiştir. Bunun doğal sonucu olarak da zaman zaman taraflar arasında sıcak çatışmalar yaşanmaktadır. Görüldüğü üzere soruna toprak temelli bir anlaşmazlık olarak bakılması ve çözümü için de bu doğrultuda önerilerin getirilmesi, taraflar arasındaki anlaşmazlığı çözmek bir yana, daha da şiddetlendirerek, askerî bir çatışmaya dönüşmesine zemin hazırlamaktadır.

Soğuk Savaş sonrasında yaşanan çatışmalara daha yakından bakıldığında, büyük ölçüde kimliksel, kültürel ve dinsel nedenlere dayandıkları görülmekte olup, bu duruma 90'lı yılların başında eski SSCB toprakları ile Balkanlar ve Afrika'da yaşanan çatışmalar örnek gösterilebilir. Ancak Soğuk Savaş mantığına göre hareket eden ve çatışmaları daha çok politik, ideolojik ve askerî nedenlere indirgeyen klasik güvenlik teorilerinin, söz konusu çatışmaların temel gerekçelerini ortaya koymaları mümkün olmadığı için, bu teoriler çerçevesinde yapılacak olan analizlerin sorunlara çözüm getirmeleri de pek olası değildir. Bu alandaki boşluğu doldurmak için ortaya atılan teorik perspektiflerden biri olan Güvenlikleştirme Teorisi bağlamında Dağlık Karabağ Sorunu ele alındığında, sorunun büyük ölçüde bölgenin Rus Çarlığı tarafından ele geçirilmesini takiben teşvik edilen Ermeni göçünden kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Bugünkü Ermenistan ve Azerbaycan topraklarına yönelik olarak yürütülen bu iskân projesi bölgenin etnik yapısının Ermeniler lehine bozulmasına neden olmuştur. SSCB'nin yıkılmasının yol açtığı güç boşluğu ise iki taraf arasındaki mücadelenin sıcak savaşa dönüşmesini tetiklemiştir.

Çatışmanın ortaya çıkmasında, Azerbaycan toprakları içerisinde yaşayan Dağlık Karabağ Ermenilerinin ülkenin bağımsızlığını kazanmasının ardından, ulusal kimlik oluşturma çabası içerisine giren Azerilerin dilsel ve kültürel etkileri dolayısıyla yaşam şekillerinin değişmesinden korkmalarının yanı sıra kendi kimliklerini korumak için daha geniş bir kimlik kategorisi olan Ermeni kimliğine yönelmelerinin de etkisi bulunmaktadır. 1992 yılında taraflar arasında yaşanan savaş her iki ülkede de milliyetçi duyguları tetikleyerek, tarafların birbirlerini adeta şeytanlaştırmalarına neden olmuştur. Süreç içerisinde ekonomik durumlarının yanı sıra demokratik seviyeleri de son derece sorunlu olan iki devletin yöneticileri ülkelerinde yaşanan problemlerin üzerini örtmek için sürekli olarak bu düşmanlığı daha da körüklemişlerdir.

Bu şartlar altında pek çoğu, bölgedeki etnik ve kültürel şartları dikkate almaksızın toprak paylaşımına dayanan çözüm önerileri ise sürecin tıkanarak, tarafların müzakere masasından daha da uzaklaşmasına neden olmuş ve sorunun politik süreçlerde müzakereler yoluyla çözümlenmesini (yani güvenlikdışılaştırılmasını) imkânsız bir hale getirmiştir. Müzakerelerden umudunu kesen taraflar ise yeniden askerî çözüm yollarına meyletmeye başlamışlardır ki Nisan 2016'da yaşanan çatışma bu duruma bir örnek teşkil etmektedir. Söz konusu çatışma, her iki ülke halkının milliyetçi duygularını yeniden alevlendirerek, tarafların sorunu varoluşsal bir tehdit olarak görmelerine ve onunla mücadele içinde olağanüstü tedbirlerin (askerî olanlar da dâhil) dahi kullanımına onay vermelerine neden olmuştur (yani sorunun güvenikleştirilmesine). Bu ise kısa ve orta vadede soruna müzakereler yoluyla çözüm bulunması imkanının ortadan kalkmasına sebebiyet vermiştir. Bu nedenle soruna adil ve kalıcı bir çözüm bulunabilmesi için bölgenin etnik ve sosyo-kültürel gerçekliklerinin de göz önünde bulundurulacağı daha kapsayıcı bir çözüm önerisinin dizayn edilmesi gerekmektedir.

SONNOTLAR

¹. Ermeni yetkililerin sorunun güvenlikleştirilmesine neden olan bazı açıklamaları için bkz. Azatutyun, "Kocharian Says Armenians, Azeris 'Ethnically Incompatible'" (16.01.2003), <http://www.azatutyun.am/content/article/1570666.html> (Erişim Tarihi: 02 Eylül 2015); Armenia News, "Nagorno-Karabakh international entity, Armenian Deputy FM says" (17.12.2010), <http://news.am/eng/news/42104.html> (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2015); Armenian Life, "Kocharyan: Karabakh's reunification with Armenia 'ultimate goal'" (13.06.2014), <http://www.armenianlife.com/2014/06/13/kocharyan-karabakhs-reunification-with-armenia-ultimate-goal/> (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2015); Smaq.am, "Serzh Sargsyan: Nagorno Karabakh has no relation whatsoever to Azerbaijan's territorial integrity" (22.05.2015), <http://www.smaq.am/eng/news/1024103/> (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2015); ANI Armenian Research Center, "Robert Kocharian: 'Our relationship with Russia is very good but it's not a relationship where they can dictate things to us.'" (31.08.2015), <http://www.anirc.am/2015/08/31/robert-kocharian-our-relationship-with-russia-is-very-good-but-its-not-a-relationship-where-they-can-dictate-things-to-us/> (Erişim Tarihi: 01 Eylül 2015); Milliyet, "Sarkisyan'dan Dağlık Karabağ tehdidi" (04.04.2016), <http://www.milliyet.com.tr/sarkisyan-dan-daglik-karabag/dunya/detay/2221258/default.htm> (Erişim Tarihi: 11 Nisan 2016); Milliyet, "Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan'dan itiraf gibi açıklama!" (06.04.2016), <http://www.milliyet.com.tr/ermenistan-cumhurbaskani/dunya/detay/2222500/default.htm> (Erişim Tarihi: 11 Nisan 2016).

². Azeri yetkililerin sorunun güvenlikleştirilmesine neden olan bazı açıklamaları için bkz. Aksiyon, "Aliyev: Sabrımız tükenmek üzere" (19.08.2002), http://www.aksiyon.com.tr/dunya/aliyev-sabrimiz-tukenmek-uzere_511493 (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2015); Amerika'nın Sesi, "Aliyev: 'Dağlık Karabağ'ı Geri Alacağız" (15.04.2004), <http://www.amerikaninsesi.com/content/a-17-a-2004-04-15-7-1-87931207/818766.html> (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2015); Sinan Oğan, "Münih'te Yapılan Dağlık Karabağ Görüşmeleri ve Savaş İhtimali" (23.11.2009), Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/161-munih-te-yapilan-daglik-karabag-gorusmeleri-ve-savas-ihhtimali> (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2015); Euronews, "Aliyev: 'Sabrımızın da bir sınırı var'" (02.02.2010), <http://tr.euronews.com/2010/02/02/aliyev-sabrimizin-da-bir-siniri-var/> (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2015); Yalquzaq, "Dağlık Karabağ Sorunu Bizim de Sorunumuzdur" (15.10.2011), <http://www.yalquzaq.com/?p=21326> (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2015); Horizon Weekly, "Aliyev Says Armenia's 'Fate Will Be Very Dark' If it Does Not 'Withdraw'" (29.05.2014), <http://www.horizonweekly.ca/news/details/39325> (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2015); Ensonhaber, "İlham Aliyev'den zafer açıklaması" (03.04.2016), <http://www.ensonhaber.com/ilham-aliyevden-zafer-aciklamasi-2016-04-03.html> (Erişim Tarihi: 11 Nisan 2016); Sabah, "İlham Aliyev'den flaş açıklamalar!" (09.04.2016), <http://www.sabah.com.tr/dunya/2016/04/09/ilham-aliyevden-flas-aciklamalar> (Erişim Tarihi: 11 Nisan 2016).

KAYNAKÇA

- Akgül-Açıkmeşe, S. (2011). "Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, 8 (30), 43-73.
- Akgül-Açıkmeşe, S. (2014), "Güvenlik, Güvenlik Çalışmaları ve Güvenlikleştirme", Evren Balta (Ed.), **Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler**, 1. Baskı içinde (241-257), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aksiyon (2002), "Aliyev: Sabrımız tükenmek üzere", http://www.aksiyon.com.tr/dunya/aliyev-sabrimiz-tukenmek-uzere_511493 (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2015).
- Alexandrova-Arbatova, N. (2008), "Troubled Strategic Partnership: The Black Sea Dimension of Russia's Relations with the West", Daniel Hamilton ve Gerhard Mangott (Ed.), **The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives**, 1. Baskı içinde (293-319), Washington, D.C.: Center for Transatlantic Relations.
- Altmann, F. L. ve diğerleri (2010), "Democracy and Good Governance in the Black Sea region", **Southeast European and Black Sea Studies**, 10 (3), 303-321.
- Amerika'nın Sesi (2004), "Aliyev: 'Dağlık Karabağ'ı Geri Alacağız", <http://www.amerikaninsesi.com/content/a-17-a-2004-04-15-7-1-87931207/818766.html> (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2015).
- ANI Armenian Research Center (2015), "Robert Kocharian: "Our relationship with Russia is very good but it's not a relationship where they can dictate things to us."", <http://www.aniarc.am/2015/08/31/robert-kocharian-our-relationship-with-russia-is-very-good-but-its-not-a-relationship-where-they-can-dictate-things-to-us/> (Erişim Tarihi: 01 Eylül 2015).
- Armenia News (2010), "Nagorno-Karabakh international entity, Armenian Deputy FM says", <http://news.am/eng/news/42104.html> (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2015).
- Armenian Life (2014), "Kocharyan: Karabakh's reunification with Armenia "ultimate goal"", <http://www.armenianlife.com/2014/06/13/kocharyan-karabakhs-reunification-with-armenia-ultimate-goal/> (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2015).
- Aslanlı, A. (2011), "Kafkasya'da Güvenlik ve İstikrara En Büyük Tehdit", **Güney Kafkasya: Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji**, 1. Baskı içinde (153-193), Ankara: Berikan Yayınevi.

- Azatutyun (2003), "Kocharian Says Armenians, Azeris 'Ethnically Incompatible'", <http://www.azatutyun.am/content/article/1570666.html> (Erişim Tarihi: 02 Eylül 2015).
- Bilgin, P. (2010), "Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları", **Stratejik Araştırmalar**, 8 (14).
- Broers, L. (2016), "The Nagorny Karabakh Conflict: Defaulting to War", **Chatham House - The Royal Institute of International Affairs**, Russia and Eurasia Programme, Research Paper, Temmuz 2016.
- Buzan, B. ve diğerleri (1998), **Security: A New Framework for Analysis**, London: Lynne Rienner Publishers, Inc.
- Cavanaugh, Carey (2017), "Renewed Conflict Over Nagorno-Karabakh", **The Council on Foreign Relations - Center for Preventive Action**, Contingency Planning Memorandum No. 30.
- Cornell, S. E. (1999), "Geopolitics and Strategic Alignments in the Caucasus and Central Asia", **Perceptions**, 4 (2), 100-125.
- Cornell, S. E. ve diğerleri (2006), "The Wider Black Sea Region: An Emerging Hub in European Security", **Silk Road Studies**.
- Ensonhaber (2016), "İlham Aliyev'den zafer açıklaması", <http://www.ensonhaber.com/ilham-aliyevden-zafer-aciklamasi-2016-04-03.html> (Erişim Tarihi: 11 Nisan 2016).
- Euronews (2010), "Aliyev: "Sabrımızın da bir sınırı var"", <http://tr.euronews.com/2010/02/02/aliyev-sabrimizin-da-bir-siniri-var/> (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2015).
- Freitag-Wirringhaus, R. (2008), "Prospects for Armenia and Azerbaijan Between Eurasia and the Middle East", Daniel Hamilton ve Gerhard Mangott (Ed.), **The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives**, 1. Baskı içinde (53-87), Washington, D.C.: Center for Transatlantic Relations.
- Heywood, A. (2013), **Küresel Siyaset**, Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir (Çev.), İstanbul: Adres Yayınları.
- Horizon Weekly (2014), "Aliyev Says Armenia's 'Fate Will Be Very Dark' If it Does Not 'Withdraw'", <http://www.horizonweekly.ca/news/details/39325> (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2015).
- Huysmans, J. (2006), **The Politics of Insecurity: Fear, Migration and Asylum in the EU**, New York: Routledge Publishing.

- Milliyet (2016), "Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan'dan itiraf gibi açıklama!", <http://www.milliyet.com.tr/ermenistan-cumhurbaskani/dunya/detay/2222500/default.htm> (Erişim Tarihi: 11 Nisan 2016).
- Milliyet (2016), "Sarkisyan'dan Dağlık Karabağ tehdidi", <http://www.milliyet.com.tr/sarkisyan-dan-daglik-karabag/dunya/detay/2221258/default.htm> (Erişim Tarihi: 11 Nisan 2016).
- Oğan, S. (2009), "Münih'te Yapılan Dağlık Karabağ Görüşmeleri ve Savaş İhtimali", **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi**, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/161-munih-te-yapilan-daglik-karabag-gorusmeleri-ve-savas-ihhtimali> (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2015).
- Özdamar, Ö. (2010), "Security and Military Balance in the Black Sea Region", **Southeast European and Black Sea Studies**, 10 (3), 341-359.
- Sabah (2016), "İlham Aliyev'den flaş açıklamalar!", <http://www.sabah.com.tr/dunya/2016/04/09/ilham-aliyevden-flas-aciklamalar> (Erişim Tarihi: 11 Nisan 2016).
- Sandıklı, A. ve Emekler, B. (2012), "Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm", Atilla Sandıklı (Ed.), **Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri** içinde (3-71), İstanbul: BİLGESAM Yayınları.
- Slaq.am (2015), "Serzh Sargsyan: Nagorno Karabakh has no relation whatsoever to Azerbaijan's territorial integrity", <http://www.slaq.am/eng/news/1024103/> (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2015).
- Tanrısever, O. F. (2002), "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası", Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel (Ed.), **Türkiye'nin Komşuları**, 1. Baskı içinde (377-411), Ankara: İmge Kitabevi.
- Ural, S. ve Çaykiran, G. (2011), "Robert Koçaryan Döneminde Ermenistan Dış Politikası", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (8), 107-136.
- Waeber, O. (1995), "Securitization and Desecuritization", Ronnie D. Lipschutz (Ed.), **On Security** içinde (46-87), New York: Columbia University Press.
- Waeber, O. (2008), "Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, 5 (18).
- Williams, M. C. (2003), "Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics", **International Studies Quarterly**, (47).
- Yalquzaq (2011), "Dağlık Karabağ Sorunu Bizim de Sorunumuzdur", <http://www.yalquzaq.com/?p=21326> (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2015).